

Fejér, György
A kazárokról

A'

KAZAROK EREDETE.

A

KAZAROKRÓL.

ÉRTEKEZIK

FEJÉR GYÖRGY.

PEST.
KIADJA EDELMANN KÁROLY.

1851.

Historicum, non item Chronologum et Geographum, virum esse utroque oculo carentem, de coloribus disserentem ; nemo Eruditorum dubitat. Max. Hell. Adjum. Memoriae Praef.

ELŐSZÓ.

Vannak a' históriának is tudományos elvei, mellyekhez képest a' történeti adatok megvalósulnak vagy nem.

A' magokban lehetséges esetek ha se személyeikkel, se helyheztetésökkel, se üdőkorokkal nem ellenkezők, és hitelesen tanusíttatvák, valósulváknak tartatnak.

Hiteles tanúk az ollyanok, kik azokat nem csak megtudhatták és megtudták, hanem közölhették és közölték is tisztán és igazán.

Illyenek a' nemzeti hagyományok, főkép a' nyelv ; a' nyilvánságos emlékművek, és az egykoru, helybeli irt jegyzetek ; mellyek, ha rontsolva nincsenek, *kútfőknek* mondatnak.

A' kútfők egyező, vagy okkal móddal egyezhető vallástételök a' történt dolgok iránt, kifogást nem szenvedhet józanul : kivált ha önszavaikból érthető.

A' kútfők tekintélye annyira gyengűl, menynyire távolabb kor- és helybeliek, vagy ellenmondást szenvednek, vagy részrehajlásról gyanúsak.

Ezen esetekben a' tudósabbak és hivebbek érdemelnek inkább hitelt; többnyire a' történetek kétesek maradnak.

A' históriai csalódások gyakran a' kútfők nemesmértéből származnak ugyan, 's menthetők ;

de gyakrabban azoknak kritikátlan használatából, vagy a' régi geographia nem tudtából, vagy gyáva hizelkedésből, — 's menthetetlenek.

A' közös vagy hasonló nevek, lakhelyek, 's nyelvek is számos csalatkozási kútforrások ; mivel csak a' *tulajdon* és *eredetieknek* van a' származtatás dolgában hitelesitő erejek.

A' tulajdon eredeti nevek, lakhelyek 's nyelvek csak magoktól a' nemzetektől, vagy tősszomszédjaiktól tudathatók meg hitelesen, a' távolabbi vagy későbbi idegenektől nem.

Ezeket véltem előre bocsátandóknak, hogy a' *Kazarokról*, kiket t. Neumann Károly *Hiungnu* törökfajtának állita koszorúzott iratában , 's kik világunk szinéről letünvén magokat meg nem igazolhatják , okkal , móddal szólhassunk, nehogy mi magyarok atyafivér-tagadóknak látszassunk.

A' tudós olvasók ne kivánjanak többet tőlem annál, mi az azonkori hatalmamban lévő kútfők használatánál fogva kitelhető vala.

Pest, martius 10-kén 1848.

A' szerző.

A KAZAROKRÓL.

1. §. Ama' zavarok és háboruk, mellyek majd ezer évig a' napkeleti birodalom 's éjszaki Európa részeire neheztültek, homályban maradnak az emberi nem historiájában mindaddig, mig azoknak okai, és szerzői különkülön föl nem fedeztetnek, 's ki nem tűntettetnek. Ezen világháborgató vadnépek közül valók voltanak a' Kazarok is Ázsiában 's Európában: ők is azért méltó figyelmet kivánnak, 's mennyire vettenek részt, tudományi nyomozást és szoros fejtegetést szükségelnek. E' vizsgálódás a' magyarokat is illeti, főkép azért; mivel vannak tudósok, kik őket azon török-kazar nép egyik Megere nevü nemzetsége ivadékainak hirdetik: igy legujabban Neumann Károly Fridrik.

Völker des Südlichen Russlands in ihrer geschichtlichen Entwickelung. Eine von dem Königlichen Institut von Frankreich gekrönte Preisschrift. Von Karl Fridrik Neumann. Leipzig 1847.

2. §. Sulyos és akadékos munka ez ugyan, mivel a' kazarok a' tökéletesülés azon fokára nem emelkedtek, hogy irományi vagy müvészeti emlékeket hagytak volna magok után nemzeti mivoltokról tanusitandókat. A' miket rólok tudni, idegen iróknak 's igy részrehajló, 's egymással ellenkező tanúknak köszönhetni : millyenek először a' görögök, 2-szor a' chinaiak, 3-szor az arabok, 4-szer az örmények, 5-ször a' persák, 6-szor a' gothok, 7-szer az oroszok. Jelesebbek :

1) Görögök : Priscus Rhetor, Olympiodorus, Menander, Theophilactus, Procopius, Theophanes Byzantius, Agathias, Theophilactus Simocatta, Chronicon Pascale, Constantinus Porphyrogeneta, Georgius Cedrienus, Joannes Zonoras, 'stb. ; kiknek tanuságait összeszedte Stritter János Gottfrid ezen munkájában : Memoriae Populorum, — e Scriptoribus Byzantinis erutae. Tomi IV. Petropoli in 4-to 1771 Tomo III.

2) Chinaiak : Sse-Mation Annales. Tu-schi annales Matualin annales, annalen der Wei, alias Wei Schu ; Heu Han Schu, Tangschu 'sbt.

3) Arabok : Ibn Haukal Geographie. Ibn Fosslan Berichte. Abulfeda Geographie, Herbelot Lexicon, Massudi Annales, Encyclopaedicie. Jakut Lexikon 'stb.

4) Örmények : Moses Chorenensis Historia Armeniae et Geographia S. Martin Mémoirs sur Armenie.

5) Persák vagyis tatárok : Abulgasi Bajadur Historia Tatarorum, Mirkond Geschichte der Felaschuken, Chronicon Derbentinum apud Reinegg.

6) Gothok : Jornandes de rebus Geticis, et regnorum successionibus. Cassiodorus. Varia.

7) Oroszok : Schlötzer, Nördliche Alterthümer und Nestor. Collectio rerum Russicarum. Müller 'stb. és az utazók.

3. §. Bajos és terhes e' munka ama' tekintetből is, mert az irók, kivált a' görögök, a' Kazarokat, tulajdon eredetök 's nevök iránt nem aggódván, különbféleképp nevezték el; költözködéseiket nem vették számba; viselt dolgaikat pedig csak annyira, mennyire őket illették, emlegetik: tudatlanságból vagy önkényből; mikre nézve ellenök tudós Stritter méltán óvást tett:

„De genere populorum nunc diserte statuunt, et vere, nunc et fere plerumque ita, ut aliquid tantum dixisse videantur. Cum de genere quaerimus, Barbaros, Scythas, Hunnos, Turcos, vaga nobis iactant nomina. Quae de genere dixi, de tribubus etiam ac nationibus valent. — In nominibus populorum prodendis incredibilis est eorum inconstantia, et in iis enuntiandis negligentia: eundem enim populum alii auctores aliis, quid? et idem auctor nominibus maxime diversis vocat. — Sedes quoque populorum antiquas dubie produnt. Nomina locorum partim genuina, pleraque vero pro sua inconstantia et levitate mirum in modum foedata atque corrupta ad nos transmisere; et praeterea nulla fere tunc angustioribus terminis circumscripta, magisque incerta, quam situs orbis cognitio fuit. In mutationibus quoque proditis ut in reliquis, accuratior desideraretur diligentia. In illis solis enarrandis occupati, quae gentes istae gentibus suis mala intulerunt". Praefatio, pag. XVI—XVIII.

„In der That sind die Griechen nicht die besste Geschicht-Schreiber auswärtiger Völker, weil sie andere Nationen verachteten, sie für Barbaren hielten, ihre Sprache nicht lernten, nicht aus den eigenen Urkunden fremder Völker schöpften; auswärtige Namen, wegen Mangelhaftigkeit ihres Alphabets, und ekler Feinheit ihrer Sprache, verstalten, und das Wunderbare, also auch das Unwahre sehr liebten.“ A. L. Schlötzer Allg. Welt.-Gesch. I. M. p. 155.

4. §. Európa jelesebb tudósai vetekedve szegültek e' nehézségek ellenébe; a' sötétség tömlegébe fényt deríteni igyekeztek, minden kutfőket 's emlékeket tudományi mesterséggel fölhasználva; de egyetértésre 's bizonyosságra szert nem tehettek. Jelesebbek voltak:

Degvignes, Geschichte der Hunnen, Tataren, Türken, 'stb.

Schlötzer, Nordische Geschichte. — Nestor 'stb.

Lehrberg, Untersuchungen.

Mannert, Norden der Erde.

Pallas, Voyages dans les Gouvernemens méridionaux de l'Empire de Russie.

Müller Ferdinand Heinr., Der Ungrische Volksstamm.

Kohl, Reisen in Süd-Russland.

Hammer Purghstall, Geschichte der Goldenen-Horde.

Klaproth, Reisen in den Kaukasus.

Humbolt, L'Asie Central. — Kosmos.

D'Ohson, Des Peuples du Kaukase.

Dahlman, Forschungen auf dem Gebiethe der Geschichte.

Frähn de Chlazaris, Mémoires de l'Academie de St. Peter.

Fischer, Sibirische Geschichte.

Historical Encyclopaedia, by Aloys Sprenger, London.

Karamsin, Russische Geschichte. — 'S több más.

5. §. Véleményeik főképkét felé ágaztak el : a' kazarokat némellyek napkeleti hiunuknak vitatták, ugyanazoknak, kik közép Ázsiából Krisztus születése utáni első századokban a' Caspiumi-tenger mellékére törtettek; mások ellenben őket a' Bolgárokkal, Avarokkal, Uzokkal, Patzinacitákkal, és Baskirokkal együtt a' Tu-ki-eui, terk, török másképp Ujgucz nemzettel, melly éjszak-napkeleti Ázsiából Ektag, Altag, Aranyhegynél telepedett le, azonították. Mindenikök ős eleinket a' Kazarok egyik Megere nevü felekezetétől származtatják.

„Mit den Hunnen (Hiongnu) erscheinen zugleich die Akatziren oder Chazaren an der Wolga. Diese sind höchst wahrscheinlich einerlei Volk mit den nachherigen Chazaren. p. 9. — Die Chazaren (Akatziren) werden am Ende des VI. Jahrhunderts mächtig. — Beherrschen zu Anfange des Jahrhunderts die südlichen Gegenden der Wolga bis an den Caucasus; dringen 626. dem Kaiser Heraclius zu Gefallen durch die Caucasischen There, gegen die Perser vor ; verlassen ihn aber 627 ; breiten sich c. 670 gegen Westen, auch überwältigen die Bulgarischen Horden, die Bajan, und Kotrag ; machen sich namentlich auch die Ungarn zinsbar; und versetzen diese in das Land Lebedia (Lebedian), erobern die jetzige Krimm, welche im engerem Sinne den Namen Chazaria bekommt, bis an die Besitzungen der Gothen und Griechen ; machen sich auch die Polänen (Poljanen), Radimizen und Wätizen zinsbar ; und beherschen im Westen wahrscheinlich bis an den Bog — die Peckenegen oder Patzinaciten, ein Türkisches Volk, welches erst c. 834 bekannt wird. Streifen von der Wolga und dem Jaik her in das chazarische Gebiet. — Im

Osten der Wolga erscheinen um das 884 auf Turcomanien her die Uzen (Gozz, Gazi, Gasii) ein Türkisches Volk, zu welchen auch die Comanen gehören, welche doch schon 866 erwähnt werden. Die verdrängen die Petschenegen aus ihren bisherigen Wohnsitzen. Die Petschenegen dagegen stürzen sich 888 auf die in Lebedian ansässigen Ungarn (welche gleichfalls von den Türken abstammen, aber im VI-ten Jahrhunderte unter den Finnen wohnten, und wahrscheinlich einige derselben mit wegführten). Ein Theil der Ungarn zieht unter der Anführung des Almus bei Kiow vorbei über die Carpathen; setzt sich in Munkátsch, Ungvár, fest. — Ein anderer Haufe zieht mit Bewilligung des Chazarischen Chans, nach Atelkuzu; Arpad zum Ober Herzog, erhält hier Verstärkung von acht Stämmen, die aus dem Chazarischen Gebiete entweichen, besonders von den Chabaren, und Megere (oder Magyaren), deren Name hernach in Ungarn selbst allgemeiner, National-Name ward): steht 889. den Griechen gegen die Bulgaren bei; 891. zieht auf Königs Arnulfs Einladung gegen die Mähren, und hinterlässt nur wenig Mannschaft in Atelkusu, welche 892 von den Peceenegen und Bulgaren überwunden wird". Kruse l. c. p. 19. Neumann ellenben öket Turkusoknak vallja.

6. §. A' külföldiek véleményeihez szegődtek rögtön némellyek a' mieink közül is, mint Pray Gy. Dissertatio praevia Annales Hunnorum. — Dissertationes Historico-Criticae in Annales Veteres Hunnorum. — Fessler J. Geschichte der Ungern, und ihrer Landsassen. — Engel Christ. Geschichte der Bulgarei. — Allgemeine Geschichte. — Dankovszky Georg. A' Magyar Nemzet'

maradékai ősi lakhelyeiken. — Schaffarik, — Schlavische Alterthümer — némelly módositásokkal, mellyekkel a' külföldiek meg nem elégedtek.

„Pray ein gelehrter Mann, aber unkritischer Kopf, will, auf irrigen Benennungen, beweisen, dass Hunnen, Awaren, Ungern, u. s. w. ein und dasselbe Volk sind.“ Dissert. in Annales Veteres Hunnorum, mond Neumann l. c. p. 118.

7. §. E' bonyolodott kérdéshez szólván mindenek előtt megvitatandónak vélem : 1-ször a' Kazarok különbnél különb neveiket. 2-szor más és más lakhelyeiket és fényesb tetteiket. 3-szor Külső és belső viszonyaikat. 4-szer Polgári és hadi intézeteiket. 5-ször Szokásaikat 's erkölcsöket. 6-szor Babonáikat és vallási szertartásaikat. 7-szer Végveszélyeiket. 8-szor Maradványaikat. 9-szer Tulajdon nyelvöket. 10-szer Hiteles eredetöket. 11-szer Éjszakkeleti Tu-ki-eui, török eredetüek voltak-e ? mennyire a' kutfők és az eddigi nyomozások engedendik.

I. A' Kazarok különbnél különb nevei.

8. §. A' Kazarok különbféleképp neveztettek el : a Persáktól Korz, Kozár, Kazar 's Tallan ; az Örményektől 's Araboktól Kasr, Chasr és Gyhsor ; a' Görögöktől : Kazar, Katzir, Akatzir ; Hugor, napkeleti Hún, vagy Turcus nevekkel. Az bizonyos, hogy a' Caspiumi tengermellékiek régi közös neve volt : Korzar, mint megjegyezte már Plinius, Histor. Natur. Lib. 17“. Scythae

Persas Korzaros dicunt.“ Lásd Solinust is Cap. 62. — Hogy az Akatzirok, Katzirok=Kazarok, nyilván vitatta a' Ravennai Geographus, rólok szólván ; 's ezt elismerte maga Neumann is. Más neveiket hitelesítette eléggé Stritter, Summarium de Chazaris, Mem. popul. tom. III.

„Chazar vox Persica est, idemque notat, quod Latinis properatio, festinatio, desertio ; illi affine est Chosar et Chasar : atque plerumque ita sunt appellatae gentes, quae ad ostia maiorum fluminum habitabant.“ Sthralenberg, Russia Septemtrion. p. 128. Item : ponitur in locis planitiis longe lateque nimis spatiosissimis, quae Chazaria, et usque Maior Scythia appellatur. Quam Jordanis Cosmographus in modum fungi Scarifum esse dixit. Quos Chazarios supra scriptus Jordanis Agaziros vocat. Per quam Chazirorum patriam plurima pertranseunt flumina, inter caetera fluvius mazirnus, qui dicitur Cuphis (Cuban). — Lásd Ravennas Anonym. Geograph. Pomponii Melae, de situ orbis lib. III. cap. I.

II. A' Kazarok más és más lakhelyeik, és III. fényesebb tetteik.

9. §. A' Kazarok lakhelyeinek kitüntetésére, tájékozásul, szükség a' Caspiumi-tenger fekvését, és melléki lakosait ismernünk. — A' Caspiumi-tenger (persa nyelven Korsum) mindenfelől szárazzal , 's majd mindenhol hegyekkel kerittetett be, a' 65—70° k. h. és 35—40° k. sz. alatt ; hossza 150 német mfld, szélesség 2480 ; mélysége 35 öl, térsége 6000 □ mfld. Sok folyóvizekkel sza-

porodik, napnyugotról nevezetesek : Kuma, Terek, Koisus, Kur (Cyrus), Araxes ; napkeletről : Atel (Volga), Jaic (Ural), Emba, Jaxartes, Oxus 'sa't. semmi tapasztalható kifolyás nélkül. Körülötte laktak : a' fekete tengertől Volga torkolatáig I—II-ik században K. sz. után Scythák és Hunok ; azontul Jaxartes vizéig Ugorok ; ezentul Oxus (Gihon, Amu) vizéig volt Charazmia. Az Oxus balpartján a' Caspiumi tenger délkeleti oldalán léteztek a' fejér Hunok, vagy Ephtaliták a' mostani Chivában (Schiwában) ; jobbról pedig a' persiai Turán nemzetek, ariusok, bactrianusok 'stb. Buckharáig. Ezektől napnyugotra persiai, Irán nemzetek, parthosok, medusok, örmények, pontusiak, Cyrus vizéig, melly a' napkeleti Kaukasus oldalából foly ki, Kur vizén túl Koisus folyóig, és a' Vaskapuig, nyugotra Iberia, Lesgha ; keletre Albania, Alan lakosokkal ; a' Vaskapun túl a' Caspiumi-tengertől a' kaukasusi hegy aljáig elnyult pusztaság, melly Basilia, Bersilia és Kapcsák nevet is viselt.

„Araxes per purum et solidum fluit in mare Caspium, quod mare per se se est, nec cum alio mari miscetur ; — longitudinis quindecim dierum cursui navis quae remis utatur, latitudinis ubi spatiosissimum est, octo dierum. Est autem qua ex parte ad vesperum vergit, Caucaso praetentum monte, cuius cum maxima vastitas tum summa est altitudo, multasque gentes atque omnigenas habet, ac plerasque omnes ab agresti materia victitantes. — Caspii maris partem, quae ad vesperam vergit, Caucasus disterminat ; qua vero parte vergit ad auroram, orientemque solem, planities

excipit prospectu immensae magnitudinis. Huius planitiei partem non minimam Massagetae possident." — Herodot. L. 1. 203 sqq.

,,Ad Boream primi sunt Scythae, quique Cronium prope mare oram incolunt maritimam, ad ostium maris caspii deinde Hunni; post hosCaspiorum natio, ac denique feroces Albani. — Post hos in ortum trans sonantem Araxem (Rha, Atel, Volga) Massagetae habitant, velocium sagittarum iaculatores. — Deinceps in boream Chorasmii, quos excipit Sogdiana terra, quam mediam pervagatur validus Oxus. Post hunc prope Jaxartis cursus Sacae habitant sagittiferi, quos haud facile alius sagittarius refutaverit — et Tokari, Phrunique (Hunnique) et barbarae Serum nationes. — Tot igitur gentes circum Caspiam undam versantur." Dionys. Perieg. v. 652—761.

,,Fuit Ogor gens cum numero, tum exercitatione validissima. Haec in oriente ad fluvium Til (Ethil, Volga) accolit. — Gentis Ogor vetustissimi Principes Var et Chuni vocabantur". Theophil. Simocatta. Edit. Niebuhr p. 203—204.

,,Ab Attocaris sunt gentes Hunni et Toccari, etiam Indorum Casiri, introrsus ad Scythas versi". Plinii Lib. IV. cap. XVII.

,,Ephtalitae et genus et nomen Hunnorum participant, licet cum Hunnis (Occidentalibus) quos novimus, nullum ipsis commercium intercedat. Haud enim eorum confines sunt, neque accolae, sed Persarum, ubi est Gorgo urbs ad oram sita extremam Persidis. Hic de limitibus certare inter se solent". Procop. bell. Pers. lib. 1. cap. 3.

,,Scythia in sinistram partem reflexa, post mare Caspium, in extremis Asiae partibus, ab Oceano Euroboreo vergens

ad Hunnos, Albanos (Albos)? et Seres usque digreditur". Jordan. de rebus Getic. cap. VI.

,,Barsilia feküdt az Ázsiai Sarmatia szélén Theophanes Chronographus tanusága szerint ; Εξῆλθεν το μεγα εθ.ος των χαζαρων από τοῦ ενθοτηρον Βαθους Βερζιλίας τῆς πρωτης Σαρματίας" I. p. 547. La reine, ou la katoun femme du kagan, est de la nation des Bersiliens." Mos. Choren. Geogr. St. Martin. 2. 337.

Barsilia egykor Bassia vagy Bassilia volt : mert itt laktak a' Bassi-ak, a' Vasok (Chalíbes) mint Kazarok társai. A' fejér Hunok országa, a' régi földabroszokon Charasm és Chorasmim nevek alatt fordul elő, most Chivának neveztetik. L. Ritschkow Topographie von Orenburg S. 19.

10. §. Már ezen napkeleti Hunok között tünik fel először tisztán és igazán a' Kazar népség: t. i. Mirkond Persa iró tanusága szerint a' fejér Hunok nemzete négy nemzetségből állott : 1-ső volt az Abar, görögöknél Var, Tibar, Owar és Awar — a' chinaiaknál Gaugin, Geugin. II. Kazar, a' persáknál Kozar, a' görögöknél Chazar, Katzir, Akatzir, másoknál Gyssr, Gasri 'stb. III. Uz, Ozi, Asi, Ghüz. IV. Pecsenegh, Pacinacitae, Picceni, Kankar 'stb. L. Mirkonds Geschichte des Szeldschuckischen Uebersetzt von Dr. Joh. Aug. Vullers S. 8. — Ismét a' Kazarok egy része a' Persáktól kiüzettetve, Arménián keresztül a' kaukasusi hegység napkeleti oldalánál, Ibériában telepedett le, és a' caspiumi-tenger partjáig terjedett, mellyért az, Kazartengernek is elneveztetett. Ide tolattatásuk történt K. sz. után 200. év táján. Ez lőn a'

magánállásra szert tett Kazaroknak első lakhelyök Caspiumi-tengeren innét.

„Zahlreiche Stämme eines fremden Volks, unter dem Name Gyssr (Kazar) fielen in die Wohnsitze der Lesghen ein ; welches die Perser aus dem Südwestlichen Theile Persiens, über Armenien nach Kaukasus getrieben, und Thallan genannt haben. Dieser Volks-Schwarm hat sich längst der Küste des Meeres, und in Schirwan (Jberien) stark ausgebreitet und sogar das Kaspische-Meer nach ihm Bahr Gyssr genannt worden". Derbenter Chron. Bei Reinegs Reisen I. Th. S. 80.

„Viele Scythen innerhalb des Kaspischen-Meers, und den Berg-Schluchten des Kaukasus hatten sich gegen Süden gezogen , von woaus sie in die Alpenschaften Iberiens und Armeniens Einfälle machten, und in dem Beginne des dritten Jahrhunderts (215) unter mancherlei Namen der Kazir, oder Chazor auftraten." Mos. Choronen. Hist. Arm. p. II. p. 63.

11. §. A' caspiumi-tengeren innenső Kazarok először ugy látszik Armeniával együtt a' világ urának Romának hűbérnökei löttek : a' harmadik század végén a' Cappadociai Pontusból kiköltözött őseleinknek kénytelenittettek a' Vaskapun túl lakhelyet engedni ; 448-ban Atilától Hunok hatalmas királyától meghódittattak ; annak holta után a' Saragur, Urog és Hunugor nemzetségektől legyőzettettek ; de a' Saragurokkal (Sabirokkal) egyesülvén , ismét erőre kaptak, 's elhatalmasodván, Georgiába, Armeniába be-berontván , először ugyan a' Persákon portáztak, és őket a' Vaskapu megerősitésére

kényszeriték. Cosroes ellen Heraclius görög császárnak vitt segedelmök miatt nevezetesek lettek. — Utóbb a' Musulmán Arabokkal lőn dolguk ; kiktől végre a' hetedik század közepén részint meghódittattak, részint pedig erős fészkökből kinyomattak : a' görög, örmény, persa, arab irók megvallása szerint.

1) „Huius (Valarsis) temporibus (anno Christi 213) Septemtrionales Chazarorum et Basliorum (Vas) gentes portam Zuram (Caucasiam) transgredi consenserunt sub Duce ac Rege eorum, Venasepo, quodam Surdaco, quibuscum citra fluvium Cyrum transivissent, obviam occurrit Valarses cum caterva magna virisque strenuis, eorumque agmen profligatum per campos fugavit, atque ad eos insequendos claustra Zurae pertransivit ; ubi hostes iterum coeuntes aciem instruxerunt ; quos tametsi fortiter Armenii fundebant, fugabantque, tamen Valarses ab sagittariis interficitur, regnumque accepit filius eius, Cosroes Anno Artatabani Persarum Regis secundo. Is collectis statim Armeniae copiis montem illum magnum transit ut patris necem ulcisceretur; et cum validas istas gentes ense ac hasta devicisset, centesimum quemque ex eis idoneum obsidem accepit, atque imperii sui signum. Columnam graecis litteris inscriptam statuit , quo eos sub Romana ditione esse appareret.“ Mos. Choren. Hist. Arm. lib. II. p. 184.

2) „Ungefähr 260 Jahre vor Muhameds Geburt zeigte sich ein Schwarm Mogolischer (Mogorischer) Völker. Der westliche Zug der Mogolen hatte den Widerstand der Lesgah , und Gyssr zu behaupten ; doch nachdem die ersteren in die Gebürge des Kaukasus zurückgetrieben waren, bequemten sich die Gyssr den Mogolen unterthänig zu

werden; die sich indessen mehr nach Nordwesten ausstreckten und Madschar gründeten." Derb. Chron. l. c. p. 92.

3) ,,Ea gens (Akatziri) est Scythica quae anno 448 in potestatem Atillae Regis venit. — Ei genti cum seniorem filium regem Atilla constituere decrevisset, ad hanc rem conficiendum Onegesimum miserat." Priscus l. c. p. 55.

4) ,,Anno 456 Saraguri, Urogi, Hunoguri, quos Abare (Pseudo-Abares) sedibus eiecerant ad novarum sedium comparationem erumpentes, Hunnos Akatziros adorti erant et coniunctis viribus multis proeliis initis gentem devicerunt." Priscus l. c. p. 42. 43.

5) ,,Saraguris: Sabiris Akatziris, aliisque gentibus aggregati, in Persiam exercitum duxerant." Priscus p. 44.

6) ,,Pour empêcher les courses des peuples de Kozar, Nousirvan, Roi de Perse, avait fait bâtir une muraille pour les tenir enfermés au-delà du mont Caucase." Herbelot l. c. Kubat (Kabat) Schah herrschte in Persien im sechsten Jahrhunderte, und führte unablässig mit dem Chagan der Chazaren Krieg. Der Chagan beherrschte die Bergseite der Wolga, hatte daselbst einen reichen Hauptsitz, in der Nähe des Kaspischen Meeres, und gegen 400,000 Krieger; endlich schlossen sie Frieden. Der Chagan vermählte seine Tochter mit Nuschirwan (Cosroes dem ersten) Kabat Sohne, und gestattete dem Perser Schah an der Gränze eine steinerne Mauer zu bauen, damit ihre Unterthanen ruhig leben könnten. Der Schah erneuerte die alte Kaspische Mauer — liess in dieselbe mehrere eiserne Pforten machen. Sein Sohn Nuschirwan gründete während der Vater noch lebte, Derbend nebst anderen Städten; führte die Mauer von besagter Stadt bis Astrachan, dem Sitze des Zaren Iffen-

diar, des Chagans Vasallen, der in einem reichen marmornen, mit kostbaren Metallen angefüllten Palaste wohnte". Ex Bajeri opusculis Karamsin, Band III. Anm. nro. 158. p. 317—18.

7) A' Chazaroknak segedelmezését, melyel Heraclius görög császárt nyilvánságos veszedelméből kimentették, a' görög, arabs 'sa't. irók egyaránt hirdetik; minekutána t. i. a' császár egyfelől az Avaroktól szorongattatott, másfelől Konstantinápol átellenében portyázott a' Persa sereg, maga pedig Cosroës, a' király, Armeniában táborozott, a' mindennemü gyalázatot szenvedett Heraclius Lázikába menvén, a' szomszéd Chazaroktól kért és bőven nyert hadiseregek által győzött, és megmenekült.

Theophanes: „Heraclius, cum Persas Constantinopolis oppugnandae consilium cepisse cognovisset; in tres acies exercitum universum distribuit, et primam quidem ad urbis defensionem, aliam Theodoro, proprio fratri traditam Saem Persarum Ducem, aggredi jussit; cum tertia secum educta ipse in Lazicam regionem secessit, ibique Turcos orientales, quos Chazaros vocant, ad belli societatem allexit. — Porro: Chazari, Caspiis portis perruptis, in Persidem irruerunt, et Ziebelo Duci, cui a Chagano secunda dignitas fuerat, in regionem Adrobigae penetrant; quocunque autem penetrant, Persas abducebant captivos, et urbes, pagosque igne devastabant. Interim Imperator e Lazica solvens, illis se adjungere et occurrere statuit. Anno 626". Chron. p. 263—264.

Anastasius: „Heraclius Augustus cum per Lazorum terram in Persidem, a cujus rege, Cosroe, bello dissidebat, irrumpere conaretur, indidem Legatos cum donis ad Turcarum Principem destinat; quibus eum ad belli societatem contra

Persas alliceret, is statim a mense Septembri copias cum Duce Imperatori tradit; quibuscum in Persidem irrumpens, oppida subvertit, atque ignis delubra prosternit. — Turcae vero incumbentem hyemem prospicientes, — societate deserta in propria redierunt." Edit. Paris. p. 209–210.

Herbelot: „Les Chozariens ont eu leurs rois particuliers, et l'on trouve dans l'Historie d'Eben Battrik que l'Empereur Heraclius obtint de celui, qui regnait sur eux de son temps un grand secours contre les Persans, et pour cela il lui avait promis un throne, c'est-à-dire, une séance honorable dans les assemblées de son palais impérial". L. c. p. 495.

Nestor: „Hierauf kamen die weissen Ugren, — diese Ugren fingen an unter der Herrschaft des Zars Irahlis benannt zu werden, welcher mit dem Persischen Zare Chozroa Krieg geführt hatte". Edit. Schlötzer p. 114. — E' szavakra Karamsin bölcsen veszi észre: „Die Byzantinische Geschichte erwähnt wirklich vom 626 Jahre der Chazaren häufig, als Heraclius sie zu dem Kriege gegen die Perser bewog; indessen kann doch Nestors Nachricht, dass die Weissen Ugren nachher das Land der Slaven eroberten, sich nur auf die wirklichen Ugren (Magyaren) beziehen; denn unser Annalist, wie er es oben erwähnte, versteht das Land der Ungern unter diesem Namen, welches sie erobert haben. Die Griechische Geschichte nennet die Ungern eben sowohl als die Chazaren Türken und Ugren (Memor. Popul. III. 553. 607). Konnten ja die Ungern mit ihnen zugleich an diesem Kriege Theil nehmen". L. c. tom. I. An. nro 81.

„Die Perser drangen unter ihrem Könige Chosroes wüthend vor. Dieser Krieger eroberte Syrien, und bezeich-

nete alle seine Wege mit Leichen, und Aschenhaufen. Dann zog er nach Palaestina, — mordete alle Einsiedler längst dem Jordan; nahm 614 Jerusalem weg, liess die meisten Priester, Mönche und Nonnen ermorden; die Kirche des heiligen Grabes ausplündern und anzünden, und die Bewohner mit Ketten belastet, in Gefangenschaft schleppen. Auch das Heilige Kreuz, und der Patriarch von Jerusalem (Zacharias) wurden weggeführt; doch hatte der Patriarch das Heilige in ein Futteral geschlossen, und versiegelt. Darauf bezwang Chosroes Aegypten, überwältigte Klein Asien, und pflanzte in Chalcedon Constantinopol gegenüber seine Fahne auf; Jahre lang konnte Heraclius aus seinen Fenstern das Persische Lager sehen. Der Eroberer verlangte von ihm Abschwörung des Christenthums. Aber Heraclius antwortete darauf mit Abscheu. — Zwölf Jahre hielt Heraclius den erzwungenen Frieden, und entrichtete dem Christen-Feinde eine schimpfliche Abgabe; aber darauf erhob er sich, mit seiner ganzen Kraft, die Kirche lieferte ihre Kostbarkeiten; mit Hülfe der Türken (Ungern) die hier zum ersten Mahle in der Geschichte auftreten — und der Chazaren zieht er gegen die Perser, schlägt sie vier Jahre hindurch in kleinen Gefechten, — dann in einem entscheidenden Treffen — Jahr 628.“ u. s. w. J. Anagars Allgem. Weltge. IV Band. p. 38. 39.

8) „Abdalmalek, le cinquième kalif de la maison des Ommiades ayant entrepris de faire la guerre aux Chozariens, et les ayant attaqués dans l'Armenie, il les fit brûler dans les Eglises, et il les defit ensuite à Bab-allabonab, c'est-à-dire les Portes de fer. Ceux qui restèrent après les batailles, se firent Musulmans. — Abulfarage ecrit que les Chozariens sont les mêmes, que les Géorgiens, et en parlant de ceux qui habitaient vers le Debren, ou la Porte de Fer,

qui sont à l'occident de la mer Caspienne, remarque, que dans l'incursion qu'il firent sur les Musulmans — sous le règne du Kalife Harum-Al-Raschid — ils en enlevèrent cent mille, qu'il menèrent en captivité." Herbelot l. c. — Lásd Elmacint is 694. évre pag. 62.

9) „Heraclius Imperator anno 631. Eudoxiam filiam suam quam Turcorum (Chazarorum) principi pactus erat, ad eum Byzantio proficisci jubet; sed cum de barbari caede allatum esset, eadem Imperatoris mandato revertitur." Niceph. Patr. p. 15.

10) „Die Gyssr und Mogoren hatten ihre grosse Macht aufgebothen, und suchten die Araber auf alle nur mögliche Art zu verdrängen; die Mogoren schieden sich; die Gyssr wurden endlich unterjocht, oder verdrängt". Derbent. Chron. l. c. p. 89—90. — Ez volt az éjszaki Kazaroknak, Caspiumi tengeren innen első Honjok.

12. §. A' Bassiliából, Caspiumi tenger innenső mellékéről, kinyomatott Chazarok uj országot szerzettek magoknak, melly a' Don vize forrásaitól Dneper folyóig, 's a' fekete tenger partjáig terjedett: a' Bolgárokat és Palóczokat, Szeveri, Vatitzi, kioviai szlávokkal együtt meghóditván és hübéreseikké tevén; a' Gothok maradékait is János Pap ellenére, ki igen jól vitézkedett Chersonesus félszigetében, legyőzték, a' görögöktől a' fekete tenger partjain feküttt városokat kivivták; a' tovább tolakodó Araboknak ők vetettek gátot napnyugoton; az Ugoriából kiköltözött őseinkkel Lebediában, ismét jó szomszédok voltak; a' napkeleti Chazarokkal hol szövetségben, hol ellenségeskedésben éltek; az ujonnan kelet-

kezett oroszok (Russi) vetekedő társaik lettek. Ez volt második lakhelyök az éjszaki Chazaroknak.

,,Quum quinque Chrobati (Crumi) Bulgarorum Principis filii, post Patris obitum principatum inter se divisissent, et quatuor eorum novas quaesituri sedes emigrassent, uno Batbaio in avito solo remanente, numerosa Chazarorum gens ex interiori Bersilia, quae est prima Sarmatiae, recessu prorupit, omnibusque usque ad mare Ponticum sub ditionem suam redactis trans flumen Tanaim positis provinciis, a Batbaio, primae Bulgariae Principe (is erat fratrum primus) vectigali sibi reddito, tributum ab eo in hunc usque diem exigit.“ Anno 642—668. Theophanes l. c. p. 298. Anastasius p. 113.

,,Chazari Poloczos, Severios, Vatizios et Kiovienses tributarios habebant; tributum in pellibus consistebat.“ Nestor l. c. Coll. rerum Russicar. Tom. I. p. 9.

,,Ab inferioribus Danubii partibus ex opposito Distrae, procurrit Chazaria eaque extenditur ad Sarkel, quod Chazarorum oppidum (munimentum est) in quo praesidiarios suos singulis annis permutare soliti.“ Const. Porph. de adm. Imp. Cap. 42.

,,A Danubio autem fluvio usque laudatam urbem Sarkel iter est dierum sexaginta, interjacent vero plures fluvii, quorum maximi duo : nimirum Danastris et Danapris, reliqui sunt Syngul, Hybul, Almate, Cuphis, Bogu, aliique quam plurimi.“ Idem l. c. Continuator. p. 78.

,,Justinianus Rhinotmetus, — qui Chersonae exulabat, fuga elapsus, ad Chaganum Chazarorum venit, a quo honorificentissime exceptus, eius sororem Theodoram uxorem duxit ; — vitae periculo ab Absimare sibi intentato, uxore in Chazariam ablegata, naviculam conscendit, et ad

Bulgarorum Principem proficiscitur. Bulgarorum ope in imperium restitutus — delationis memor — classem validam primam et secundam — ad Chersonitas stirpitus delendos ablegat. — Deleti aut mersi omnes, pueris duntaxat teneris parsum. Ad hos quoque exstinguendos classem tertiam expedit, ut quibus locis urbes fuissent, arua colerentur. — Re comperta illarum provinciarum Principes diligenter, quod in ipsis fuit, sese muniunt, et ad Chazaros legatos mittunt, ut ad sui custodiam, eorumque, qui supererant, salutem praesidia submitterent. Maurus classi praefectus, rem diligenter agit ; sed supervenientes repente Chazari urbem ab excidio vindicant.“ Zonoras, Theophanes, Nicephorus Patriarcha, et alii ad an. 702.

„Hoc anno (728) filius Chagani, Chazariae Principis, Mediam et Armeniam infestis armis vexavit ; et Grachum Arabum Ducem, in Armenia obviam factum, una cum adiuncto exercitu delevit ; tum vero Armenorum et Medorum provinciam depopulatus, magno nominis sui terrore Arabibus relicto, demum rediit.“ Theophanes p. 340—41. Anastasius p. 135.

„Anno 729. Masalmas, Saracenorum Dux, in Turcorum terras expeditionem suscepit ; consertoque proelio, multis ex utraque parte caesis, per Chazariae montes ad suos revertitur.“ Theophanes et Anastasius ll. cc.

„Anno 884. Olegus, Rurici, Imperii Russici statoris, cognatus, ac filii eius Igoris impuberis tutor, adversum Severios expeditionem suscepit, qui hactenus Chazaris subditi erant, illos ab horum iugo liberat.“ Coll. rer. Russi. tomo 1. p. 10.

13. §. A' Chazarok másik része, jó ideig a' Fejér Hunokkal, déli napkeleten maradott : a' Persa főem-

berek bujtogatására Hormosus királyt megtámadták, Perosest pedig meggyőzvén, két évig adóztatták ; mig a' sok háboruk, és elkényesülés miatt el nem gyengültek; az elgyengülteket az Altay hegy csucsától feltolakodott Tu-ki-evek, Terkek, Turkusok, honáruláással meghóditották 563-ban ; a' szolgaságot nem türt Kazarok, Uz és Paczinacita rokonaikkal, Ugoria szögletébe, a' Caspiumi tenger és Urallya közé a' Magyarok szomszédságába vonultak. Ide is kiterjeszték ugyan a' Turkok hatalmokat, de a' Mahumedan Arabok egészen tönkre tették azt 631-ben ; az ekkép megszabadult Chazarok, rokonaikkal együtt, magánállóságokra szerencséltettek ; idővel Paczinaczita társaikat támadván meg , őket a' Volgán tulnyomván, földönfutókká tették, utóbb még az Uzokat is, hatalmokat Caspiumi tengeren tul és innét kiterjesztették. Ez lőn a' napkeleti Kazaroknak honjok.

„Elmacinus narrat Chazarorum Chaganum Procerum Persarum subornatione in Hormosum movisse ; cui hic Bahramum Ducem opposuerit ; qui ubi victoria potitus esset, regnum sibi usurpavit ; non multo autem post a Cosroe Hormosi filio profligatus, ad Turcos, quos prius vicerat, se contulit.“ l. c. p. 270—271.

„Peroxes Persarum Rex, adversus Nephtalitas Hunnos cepit expeditionem ; sed in angusta montium loca inclusus, pacem, quam petiit, non prius Nephtalitarum Rex concessit, quam ille pronus in terram ipsum adorasset ; — Peroxes facto iuramento, iterum adversus Hunnos albos movit ; sed ex integro — profligatur, — atque ibi cum integro exer-

citu vitam finiit inglorius, Ephtalitis rerum potitis." (A. 561) Theophanes l. c.

„Postquam pax inter Persas et Romanos in quinquaginta annos constituta esset, Zisikus, Cosrois regis Persarum legatus domini sui potentiam extollens (a. 563) cum decem gentes, quibuscum dimicasset, tributum pendere coegisse, et Ephtalitarum potentiam evertisse, ac multos reges subegisse gloriatus est". Procop. de bello Pers. l. I. cap. 8.

„Initio quarti anni Imperii Iustini (anno 568) legatio Turcorum Byzantium accessit, quam ut mitteret, Disabalo Turcorum Principi auctores Sogdaitae fuere, qui prius Ephtalitarum, tunc vero Turcorum subditi erant. — Catulphus Ephtalita, propter stuprum, a Rege uxori suae per vim illatum, Turcis gentem suam prodiderat." Menand. legat. p. 106—107.

„Agressus est et aliud facinus (saeculo sexto) Turcorum Chaganus, et Ogor gentem totam debellavit." Theoph. Simoc. l. c.

„Quo tempore (anno 631) ex Actribo, felicis Arabiae Regione, irruperant Saraceni, omnia loco populati." Nicephorus Patr. pag. 15.

„Sciendum est a principio Patzinacitas ad Atel (Volgam) et Geich (Jaik, Ural) fluvios habitasse, iisque conterminos fuisse populos illos, qui Mazari (Magyari) atque Uzi cognominabantur. — Ante annos vero quinquaginta (890) ii, qui Uzi nuncupantur, cum Chazaris conspirantes, coniunctis viribus Patzinacitas aggressi, superiores facti sedibus eos suis expulerunt, eaque tenuerunt in hodiernam usque diem Uzi". Const. Porphy. de Adm. Imperii. Cap. 37.

„Chazaris bellum inferre possunt Uzi utpote contermini." Idem cap. 10.

„Turcorum (Magyarorum) gens olim (886—7) prope Chazariam habitabant in loco, cui cognomen Lebedias, ab uno eorum Boebodo Lebedia ita dicto. Habitarunt autem cum Chazaris annos tres, omnibus eorum in bellis adiutores.“ Const. Porphyr. l. c. cap. 37. Ide érti nyilván a' Persák ellen tett segedelmöket is, mellyet fölebb emliték.

„Le pays de même que ses habitans, qui s'appellent Kozariens, est situé au septemtrion de la mer Caspienne, et s'étend depuis la Volga, en tirant vers le levant. Il a aussi donné son nom à la mer Caspienne, que les géographes persiens appellent Bahr Kozar. Ebn Al Vandi dans son livre intitulé Keribad Alagaib dit, que la mer Caspienne est appelé mer de Kozar, et qu'elle est entourée des pays de même nom, du Ghylan, du Dilem, du Taborestan, et enfin du Géorgien, qui va jusqu'à Khovaresme, situé vers l'embouchure de l'Oxus, ou du Gihon“ Herbelot l. c.

„Abul Pharage veut, que les Gurges ou Géorgiens soient les mêmes que les Khozariens, mais ce sont deux nations bien différens. Les Khozars habitent au Septemtrion de la mer Caspienne, et continuent avec les Turcs Orientales ou Tatares. Les Tables antiques marquent pour capitale de leur pays la ville de Balangiar, qui est à 85 degrés 26 minutes de longitude, et de 46 degrés, 30 minutes de latitude, et les villes de Samsur, et de Tiflis, dont cette derniere passe pour la ville royale des Géorgiens, sont situées á 63 degrés de longitude, et 44 degrés de latitude septemtrionale.“ Herbelot tom. III. p. 66.

IV. A' Kazarok belső és külső viszonyaik.

14. §. A' Kazarok, rokonaiktól, az uzok-, peczenegek 's abaroktól elválván, a' Caspiumi-tenger torkolatjánál, különös nemzetté 's országgá alakultak. Fejedelmök Khán-, Kákán-nevet viselt, de igen korlátolt hatalommal birt, békes és hadi dolgaikban. A' nemzettől vérten (scutum) emeltetett ezen fő méltóságra, örökös joggal: mint fölebb láttuk. A' Khánnak volt képviselője: ugy Zjebel (Csepel) voltak tanácsosai, kikkel értekezett a' nemzeti ügyekben; voltak kormányzói is, kik a' tartományokra és fővárosokra ügyeltek. Neveik többnyire ismeretlenek az egy Buzir Khánon kivül, kinek a' Rhinotmeti Justiniánnal volt dolga. Ziebel (Csepel) a' Khán után első helyettes volt: Papátzes Phanagorai, Tudun Keresi kormányzók voltak. Pech pedig Tárkán volt. Fővárosaik emlittetnek: Ugoriában Etil; Bersiliában Balangiar, a' Kersonesben Daras, Chelandia 's Szidrága 'stb. — A' Volgán tuli Kazar nemzet és ország fejér; az innenső fekete névvel különböztetett.

„Le roi des Khazares est issu de l'une des premières familles de la nation. On l'appelle Jik ou Bak et on lui donne le titre de grand Khacan, mais le roi n'exerce aucune autorité. Le pouvoir suprême est entre les mains d'un régent, qui se dit le lieutenant du Khacan. Ce dernier na que les honneurs de la royauté. Il vit retiré au fond de son palais, ne prend nulle part aux affaires du gouvernement, ne se montre jamais en public, et n'est pas accessible aux particuliers. Toutefois le régent lui rend les plus grands respects".

D'Ohson pag. 34—35. „Khakan Bouh (=Bulán, Bey) est chargé de la représentation royale ; il commande l'armée, gouverne l'état et dicte les lois aux princes tributaires." Idem l. c.

„Heraclius Lazorum ditionem petit ; Turcorumque Orientalium, quos et Chazaros appellant, auxilia ambit. — Caeterum Mazari Caspiis portis diruptis in Persidem irrumpunt : duce Z e b e l o , cui a Chagano secunda dignitas fuerat." Cedren. Tom. I. p. 415.

„Missi a Justiniano R. Chersonam appellentes, caedibus et sanguine omnia repleverunt ; exceptis adolescentibus et infantibus, universos occiderunt; Tudunum autem Chersonnesi praefectum , ceu qui Chaganum referebat, et Zoilum, stemmate et origine civium primum, et alios quadraginta illustres, ac spectatos viros, ligneis verubus confixos vivo igne assarunt." Theophanes l. c. 316. 317.

„Cedens ergo Chaganus huiuscemodi petitioni, custodiam eo misit, — mandans P a p a t z i n qui erat illic in personae suae vice deputatus, et Baleziaezin Principi Bosahori." Anastasius Bibl. Hist. pag. 120.

„Justiniani Tyranni uxor, soror B u z e r i G l i a b a r i, Chazarorum Chagani." Codinus in Collectaneis.

„Nachdem die Chazaren (in 7-ten Jahrhundert nach Christus) einen Theil von Asien mehrmals überschwemmt hatten, dehnten sie ihre Herrschaft bis zum schwarzen Meere aus, das wie Masudi berichtet, zu seiner Zeit ebenfalls viele das Meer der Chazaren genannt haben. Die Araber unterscheiden weisse und braune Chazaren". Vullers l. c.

15. §. A' Kazarok más nemzetekkel kivált rokonaikkal szövetséget tartottak ; a' görög császárokkal nem

egyszer hadi szolgálatban egyesültek, atyafiságba és sógorságba léptek, kiktől viszontag méltóságokkal, ajándékokkal, 's követségekkel megtiszteltettek. A' császári városban Byzantiumban arany-székök volt. — A' Kazarok magánosan is a' görögök táborában vitézkedtek, zsoldért vagy zsákmány fejében.

,,Saraguri Acatziris aliisque gentibus aggregatis in Persas exercitum duxerunt. Primum quidem ad portas Caspias appulerunt, ubi cum praesidium persicum offendissent ad aliam viam deflexerunt, qua ad Iberos accedentes, regionem vastarunt, et excursiones in oppida Armenorum fecerunt." Priscus p. 112.

,,Anno 895. Uzi cum Chazaris conspirantes, arma coniunxerunt." Const. Porphy. l. c. cap. 37.

,,Habitarunt autem Magyari cum Chazaris annos tres omnibus eorum in bellis adiutores." Idem l. c.

,,Cum bellum adversus Bulgaros, eorumque Regem Simeonem gereret Leo Augustus, ex Chazaris qui auxiliares Leoni advenerant, comprehensi, naribusque praecisi, in contemtum Romanorum ad urbem a Simeone remissi sunt." Leo Grammat. p. 477.

,,Anno 731. Leo Isauricus Imperator filiam Cagani Scytharum (Chazarorum) Principis, Constantino filio suo uxorem duxit, cum Christianam eam prius fecisset." Theophanes l. c. pag. 343. Anastas. p. 136. Nicephorus p. 38.

,,Imperator legatos ad Chazarorum principem mittit, qui eius filiam peterent, quam Constantino filio desponsavit."

,,De expeditis in Lombardiam tempore Romani Lapaceni Imperatoris anno 935. milites erant peregrini, et quidem de

magua baeteria 31, de media 46, de Farganis (Varaegis) 45, de Chazaris 47". Const. Porph. de Caerimoniis. cap. 48.

„Ad Chaganum Chazariae bulla mittitur aurea trisoldia cum hoc titulo : In N. P. et Filii et Sp. S. unius et solius veri Dei nostri : Constantinus et Romanus fideles in eodem Deo, Imperatores Romanorum ad illum nobilissimum, illustrissimum Chaganum Chazariae." Idem l. c.

V. A' Kazarok polgári és hadi dolgaik.

16. §. A' Kazarok, kik a' szárazon laktak, földmüvelők, a' tengermellékiek pedig kereskedők voltak többnyire. Kereskedést üztek a' paczinacitákkal, oroszokkal, főkép a' görögökkel 's arabokkal. Pénzt nem verettek magok : aranyat, ezüstöt hadi szolgálatjok, zsákmánylások, fogolykiváltások által gyűjtöttek ; élelmi és ruházati-szereket alattvalóiktól szereztek. A' kézi müvekben 's mesterségekben járatlanok voltak. Sárkel várát a' görögök által építtették ; hajójok se volt; az irástudásnak sincs nálok semmi nyoma. Követségek által közlekedtek.

„Ex novem regionibus, Alaniae conterminis, Chazaris omnia ad victum necessaria suppeditantur." Const. Porph. de Adm. imperii cap. 6.

„Paczinacitarum gens altera Chazaris contermina est, quae etiam cum Chersonitis negotiationem exercet ; et tam ipsis, quam Imperatori ministeria praebet in Chazaria — atque in omnibus isthic positis regionibus". l. c.

„Chazarorum gens Bulgaris, vectigalibus sibi redditis, tributum ab iis in hunc usque diem exigit." Theophanes l. c. p. 298.

„Chazari Poloczos Severios Vatizos et Chionienses tributarios habebant: tributum in pellibus consistebat.“ Coll. Rer. Russ. Tomo I. p. 9.

„Die Russen trieben beständig Handel nach Chazarien. Der Ausfluss des Handels der Russen war nach Chaseran, der östlichen Hälfte der Stadt Itil; und dort befand sich der grösste Theil der Kaufleute, und Muhumedaner, so wie auch der Waaren.“ Ibn-Haukal. bei Oussely. p. 156.

„Ich glaube behaupten zu können dass die Khazaren nie selbst Geld geprägt haben: denn bei der unzähligen Menge von Münzen, die während meines mehr als vierzehnjährigen Aufenthaltes in Russland vorgekommen sind, hätte es nicht fehlen können, dass mir auch Münzen von diesem einst so mächtigen Staate vorgekommen wären, wenn es dergleichen gegeben hätte.“ Idem p. 46.

„Heraclius Imperator Turci (Chazariae Chagani) filium eundem appellans, detractam sibi coronam imposuit. Cumque hunc ad convivium invitasset, omnia convivii vasa, atque utensilia, cum regia veste et inauribus, et margaritis ei donavit. Dedit et inaures aliis principibus, qui eum comitabantur, quas manu sua dilargitus est. — Foedus istud firmius adstricturus, Eudoxiae filiae imaginem demonstrans, eum hunc in modum alloquitur: Cum primum nos Deus conciliavit, filium te meum esse volui, en igitur et filiam meam, Romanorum Augustam, quam si me adiuveris, — uxorem tibi spondeo.“ Theophanes pag. 263.

„Chersonnitae Bardanem Philippicum Imperatorem proclamantes, miserant legatos ad Chaganum Chazariae, Philippicum sibi postulatum. Chagano, ne virum proderent, iusiurando interposito, fidem fieri sibi et pro singulorum captivorum capitibus numum aureum unum concedi expetente;

illi summa pecuniae illico numerata, Philippicum Imperatorem simul acceperunt." Theophanes l. c. p. 317.

„Si quando Chazari — ut plerumque accidit, imperiales vestes, coronas, aut stolas, cuiusdam praebiti ministerii causa, sibi transmitti postulant, ita te excusatum oportet." Const. Porph. de Caerim. cap. 13.

„Eodem fere tempore (anno 834) Chaganus Chazariae et Pechus, missa legatione Theophilum Imperatorem rogant, ut castrum Sarcel nuncupatum quod interpretatione nominis domus candida (λευκον οἰκ ημα) dicatur, ipsis aedificet. Porro locus est ad Tanaim fluvium, quo hinc inde Paczinaces et Chazaritae disterminantur. — Horum postulatis annuens imperator Peronam Spataro candidatum misit. — Qui ardua quidem molitione, laborantium tamen multitudine, magnifice perfecto opere domum rediit." Const. Continuator p. 76.

„Der König der Chazaren hat keine Schiffe; und seine Unterthanen sind in der Schiffahrt unbewandert. Wäre das nicht der Fall, würde von ihm den Muhamedanern grosses Unheil erwachsen." Massudes apud Frähn Ibn Oslans Berichte, p. 246.

17. §. Bátorság okáért a' Kazarok végváraikban számos őrállókat tartottak ellenségeik zaboláztatására. Hadi erejek lovas-seregekben állott; vitézeik engedelmesek voltak a' kész halálra is. Fő mesterségök volt a' véletlen megrohanás, és az elmés cselvetés. Utóbb idegen fogadott katonákkal is éltek.

„In Sarkel Chazaritae praesidiarii tercenti, commutatis vicibus, per tempus, aliis alii substituti, stationem habebant." Continuator Const. Porph. l. c.

„Ziebelus Heraclio Imperatori selectos viros ad quadraginta millia belli socios assignavit. Quibus is in Persidem irruens, oppida subvertit, atque ignis delubra subvertit". Theophanes p. 264.

„Als Nuschirvann das alte Land der Albanier erobert hatte, — errichtete er oder verstärkte die Mauer bei der Pforte der Pforten, liess Wachtthürme erbauen, und versah sie mit bedeutenden Besatzungen. — Aber alle diese weisen Vorkehrungen vermochten die nordwestlichen Gränzprovinzen Persiens nur auf kurze Zeit gegen die Einfälle der Chazaren zu schützen. Sie erschienen wieder als Bundesgenossen des Kaisers Heraclius, und verheerten wie ehemals die Länder der Sassaniden." Neumann l. c. p. 100 - 101.

„Gränzenloser Despotismus war, wie bei den türkischen Völkern, der Stolz und Ruhm der Fürsten. Sagt der Chagan zu einem seiner Unterthanen : Gehe hin, und tödte dich : so gehorcht der Mann zur Stunde." Ibn Haukal. p. 70.

„Peroxes adversus Nephtalitas Hunnos cepit expeditionem, et in fugam versos armis insequebatur. Illi per montium angusta loca in leves turmas dispersi, dextrorsum et sinistrorsum se recipiunt: demum retro Persas collecti, incustoditos angustiis locorum includunt, ac Peroxim pacem expetere cogunt. — Peroxes iterum in illos arma movet, et ex integro profligatur. Fossa quippe profundius excavata, calamos cum terra leviter aggesta de super imponentes latenter in ea Persas praestolantur. Paucis autem qui persico exercitui praecurrerent missis, iisdemque in fugam versis et ex inde locorum angustias subeuntibus singulis et una fugientibus reliquis, Persae nihil adversum suspicati, effusis habenis eos insectati, omnes cum Peroxe, ipsiusque liberis, in barathrum incidentes perierunt". Theophanes p. 104—105.

„Rex Chazarorum usus est copiis alaribus ex Mahumedanis, qui in ditionibus suis consederant ; quorumve armis Russi, quibus transitum in mare Caspium partesque persicas concesserat , praedarum parte stipulata, cruento proelio victi sunt.“ Apud Frähn. l. c. p. 244.

V. A' Kazarok szokásai 's erkölcsök.

18. §. A' Kazarok nem szoktak helyről helyre csoportosan vándorolni, hanem egy helyen hol letelepedtek, maradtak, míg költözni nem kényteleníttettek; egy fejedelmet uraltak, de több zászlós uraik, 's igazgatóik voltak, 's honi törvényeik szerint magok közt és szomszédjaikkal békében éltek. Kánjokat szabadon választották 's nagyszerüleg iktatták fő hatalmába. Temetési szertartások dús és különös volt ; mellyeket Neumann Fridrik Károl a' napkeleti turkusokénak vall.

„Ex Hunnis soli Ephtalitae corpora cute candida, et vultus habent minime deformes. Longe etiam diversis moribus vivunt : non enim vitam, ut alii ferinam agunt ; sed regi uni parent, ac sub politicis legibus inter se, ac cum vicinis ex aequo et bono contrahunt, nec minori inter se cum laude, quam Romanae et quaevis aliae nationes. Opulentiores quique amicos adiungunt sibi vicinos, imo si sors tulerit, etiam plures, quos semper habent convivos, omniumque facultatum suarum participes, dato singulis communi quodam in eas iure. Ast ubi fato concessit, qui illos sibi soda-

les adsciverat, obtinuit consvetudo, ut ipsi utut adhuc vitae pleni, in tumulum cum mortuo inferantur". Procop. l. de bello 1-o cas. p. 1. cap. 1.

„Die Sitten und Einrichtungen des türkischen Reichs sind im Wesentlichen von denen der Hunnen nicht verschieden. Auch die Türken erwählten ihren Chan. Ist die Erwählung vorüber, so wird der neue Landherr von den Grossen auf einen Sitz gesetzt, neunmahl gen Sonnenaufgang gewendet, im Lager herumgetragen, und jedesmal von dem versammelten Volke mit Zuruf empfangen. Die Beamten, und Diener des Chan wurden in gewisse Ordnungen eingetheilt und erhielten erbliche Ehrentitel. Zum Unterhalte waren ihnen besondere Lehnsdistricte angewiesen. Die eigentliche Macht des Staates hatten die Grossen des Landes, an deren Spitze ein Hausmeister stand, der alle Geschäfte des Landes besorgte; ihm ward auch die Anführung der Truppen anvertraut. Man erhob directe und indirecte Steuern, begann Krieg und machte Frieden nicht nach den Launen des Fürsten, sondern jenachdem es der Vortheil des Staates erheischte. Und erhielt auch sich der Stand der Chazaren lange Zeit auf einer hohen Stufe der Macht. — Die Gebräuche der Leichenbegängnisse waren eigenthümlicher, sonderbarer Art. — Es versammelte sich die ganze Verwandtschaft. Männer und Frauen zerschnitten und zerrissen sich Körper und Wangen. Sie ergötzten sie sich bei den grossen Leichenmahlen, wozu eine Menge Schafe und Pferde geschlachtet wurden. War der Schmaus zu Ende, so wurde auf dem Grabe ein Steinhügel errichtet. — So viele Krieger der Todte im Kampfe erlegte, mit so viel Steinen ward sein Grabhügel verziert. — Man weis also jetzt mit Sicherheit, zu welchem Endzwecke die vielen Steinhaufen und Grabhügel, in Mittel- und West-Asien, im Norden des

kaspischen und schwarzen Meeres bis herab in die Gegenden des Stromgebietes der Donau errichtet wurden. Zu diesen Leichenmahlen gehen die jungen Leute beiderlei Geschlechtes in ihrem schönsten Kleiderschmuck. Gefällt dem Jüngling ein Mädchen, so sendet er zu ihrem Vater und bittet um die Hand der Tochter. Nur in den seltensten Fällen erhält der Freier eine abschlägige Antwort.“ Matuantin CCC. L. III. m. 4. r. Ohson des peuples de Caucase 40. Neumann p. 87 – 90.

19. §. Erkölcsi félvadságok polgári törvényeikből tünik ki : a’ házasság-törők először ugyan kiheréltettek, viszontagolt esetben ketté vágattattak. Ki veszekedésben másikának szemét kiütötte, helyette leányát tartozott oda engedni; ha ez nem volt, tulajdon feleségét. A’ más tag megsértője lóval adózott érette ; ki lopott, kétszer annyit kényszeríttetett visszatériteni ; tovább a’ tolvaj menttül maradott. Ugyanott.

VI. A’ Kazarok babonáskodása ’s religiója.

20. §. A’ Kazarok babonáskodása azonegy volt az Abarokéval : áldoztak az égnek, földnek, őseik lelkeinek; tisztelték a’ levegőt, vizet, tüzet. Éneket mondottak a’ földnek : de csak az ég és föld teremtőjének hódoltak. Áldozataik állottak lovakból, marhákból ’s juhokból. Jóslókat (Schamanokat) tartottak, kiket jövendő-tudósoknak tartottak. Évenkint egyszer öszvegyültek nemzeti áldozatra. Hogy az ugoriak keresztyén hitre tértek volna valaha, ennek semmi nyoma ; tizedik században

királyok József Mózses törvényét fogadta el ; azok, kik a' Vaskapun felül megadták magokat, Islamra, Muhamet vallására lépni kényteleníttettek. A' Cherson szigetében némellyek a' meghóditott buzgó keresztyén gothoktól keresztyénségreteríttettek, mások megint, minekutána Leo Isauricus Császár a' Kazarok Khánjának keresztyénné lett leányát Irenét elvette, térittettek meg Constantinus-Cyrill által, mint ennek legendája tudósít. Hogy néhány Khánjaik a' Volga torkolatjánál előbb ugyanaz Islamra, utóbb a' Mózses religiójára tértenek, 's erre nézve sok zsidók Kazariába tódultak : az arab irók vallják ; hogy tizedik század közepéig a' Kazarok Khánjai keresztyének nem voltak, ezt Porphyrogeneta Constantin bizonyítja, őket hitetleneknek (infidelibus) vallván, téregetésök 1000 évtől 1300-ig folyvást tartott magyar és más missionariusok által. A' Kazarok religiói állapotát leginkább vaderkölcsi törvényeik nyilvánitják, mellyek a' keresztyénséggel megférhetetlenek. A' keresztyén, israelita, ismaelita 's pogány Kazarok egymás iránti türedelmessége igen dicséretes.

„Turcae admodum stolide ignem colunt aëremque et aquam venerantur ; telluri hymnum concinnunt ; adorant autem tantummodo et Deum nuncupant, qui hanc rerum universitatem aedificavit. Huic equos, et boves , et oves sacrificant ; habentque Sacerdotes, quibus inesse vaticinandi facultatem arbitrantur". Theophilactus Hist. l. VII. cap. 8.

„Olim, mond Diemeschky, Frähnnél de Chazaris p. 21. nullam profitebantur religionem ad instar Turcorum, nec

nisi instituta Maiorum ipsorum tradita sequebantur." Beszéli tovább Ibn el Aser után : „Hi (Judaei, qui Constantinopoli persecutionem passi in Chazariam magno numero profugerant) quum in Chazarorum terram se recepissent, populumque experti essent socordem ac simplicem, suam eis obtulerunt religionem, quam illi suis institutis sacris potiorem cum cognovissent, eam amplexi aliquamdiu servabant." József, Kazarok királyának levele szerint Bulan volt, ki 962-dik év táján a' Mózses vallását elfogadta. „Und Zeiten vergingen darauf, bis ein König unter ihnen aufstand, mit Namen Bulan, ein weiser und gottesfurchtiger Mann, der die Beschwörer und Götzendiener aus dem Lande entfernte". Cassel l. c. p. 205.

„Abdalmaleh, le cinquième Chalife de la maison des Ommiades ayant entrepris de faire la guerre aux Khozariens, et les ayant attaqués dans l'Armenie, il les fit brûler dans les églises, et il les défit ensuite à Bab-Maboluab". C'est-à-dire aux portes de fer. Ceux qui restèrent, après la bataille se firent Musulmans." Herbelot. l. c. p. 495.

„Als die Chazaren ihre Herrschaft gegen Norden und Südwesten erweiterten, eroberten Taurien, und bezwangen, ungeachtet eines von dem Bischof Johannes geleiteten langen Widerstandes, die hier an der Südküste der Halbinsel zwischen Balaklawa und Sudak wohnenden Ostgothen : es waren diese eifrige Christen." Vita S. Joannis apud Bolland. 6 Jan. p. 190—191.

„Leo Imperator — Dei legumque divinarum metum omnem excusserat ; cum Chazariae Chagano matrimonialem contractum instituit, filiamque ipsius uxorem accepit cum magno tam suo, quam Romani imperii obprobrio. — Quomodo enim fas esse possit, Christianos cum infidelibus matri-

monium inire, affinitatemque contrahere, id canone prohibente, et universa Ecclesia indignum illud et a Christiano statu alienum esse arbitrante?" Const. Porph. de Caerim. cap. 13.

„Konstantin, aus Thessalonika, der sich später Cyrillus nannte, kam in das Land der Chazaren, und bekehrte, wenn wir der Sage trauen dürfen, wenigstens einen Theil desselben zum Christenthume: er habe zu diesem Endzwecke, heisst es in der Legende, zu Cherson, die Sprache der Chazaren erlernt." Nestor III. 154. Dobrovsky Legende von Kyrill p. 81.

„Die Familie des Chakan, und die Grossen des Volkes hatten sich einstens, — die Angaben, wann diess geschehen, sind verschieden — zum Islam in dem kleinen Lande Etil, bekannt; später sind sie, nach den übereinstimmenden Aussagen der Araber, zum Judenthume übergetreten. Dessen ungeachtet war es hier einem jedem gestattet, auf diese oder jene Weise die Seeligkeit zu erstreben. Man fand Juden und Christen. Muselman, und Anhänger des mittelasiatischen Naturcultus im friedlichen Verkehre mit einander. — Dieser kleine Staat der Chazaren suchte sogar seinen Schutz über alle Glaubensformen ausserhalb des Landes zu verbreiten. — Der Chakan, mosaischen Glaubens, nahm sich der Christen an, welche in den Ländern der Musulmanen verfolgt wurden." D'Ohson p. 66. Frähn de Chazaris in Mémoires de l'académie de St. Petersb. VIII. 590. Massudi in Klaproth Magazin Asiatique I. 267. Item J. H. Müller l. c. p. 153.

„Innocentius IV. Papa anno 1253 datis literis Hungaris Fratribus ex ordine Praedicatorum in terram Chazarorum profecturis, fidei negotium etiam atque etiam commendat."

Apud Sigism. Ferrarium de rebus Hungaricae Provinciae Ordinis Praedic. lib. IV. pag. 467.

VII. A' Kazarok végveszélyei.

21. §. A' Kazarok viszontagságait, és ezeknek okait, tetteik, szokásaik, 's erkölcsök által említettük ; a' végveszély először a' napkeletieket érte Volga vize torkolatjánál 968—969-dik évben : az oroszoktól, kikkel szoros kereskedelmi szövetségben éltek, feldulattak, tönkre tétettek, és lakhelyeikből szétüzettettek : az arab irók tudósitása szerint.

„Die Stadt Semender hatte sehr viele Gärten. — Es bewohnten sie Mahumedaner und andere. So wie jene Medscheds, so hatten die Christen ihre Kirchen, und die Juden ihre Synagogen daselbst : aber es kamen die Russen über dies Alles und vernichteten, was die gesammten Chazaren, Bulgaren, und Burtassen am Flusse Itil besassen, und bemächtigten sich desselben". Ibn Elwardie l. c. p. 65.

„Bulghar ist eine kleine Stadt, die kein grosses Gebiet hat. Sie war einstweilen berühmt, in soferne sie der Stappelplatz des Handels der dortigen Reiche war. Aber die Russen plünderten sie, so wie Chaszran, Itil und Semender, im Jahre dreihundert und acht und fünfzig (der Hegyra) rein aus" Frähn l. c. p. 68.

22. §. A' napnyugoti Kazarokat három századdal későbben érte a' végveszély : hatalmokat az oroszok gyengítették el ; mellyet végre a' görögök, egész hajóseregeikkel reájok ütvén, megtörtek egészen, a' tizenhar-

madik században pedig a' tatárok járma alá jutottak, 's nevöket hagyták fel egykori széles birtokaiknak, 's nemzetöknek 1016—1421.

„Anno 884. Olegus, Rurici, imperii Russici Statoris, cognatus, ac filii eius Igoris impuberis tutor, adversus Severios expeditionem suscepit ; qui hactenus Chazaris subditi erant ; illosque ab horum iugo liberat". 885. Radomensem tractum idem Oleg Chazaris eripit, et ita sensim supremum ius in omnes Russicas nationes paravit. — Olga Svatoslai uxor, ab huius morte, urbem Sarcel occupavit, pulsis inde Chazaris ante annum 988. Sarcel autem est hodie Bielogorod. Igitur ab hinc Chazarorum potentia minui coepit". Coll. Rer. Russicar. Tomo I. p. 9. 10. 76.

„Gross Bulghar an der nördlichen Gränze von Griechenland. Das ist ein zahlreiches Volk ; und dermassen mächtig, dass es einst den ihnen benachbarten Griechen Tribut auflegte. Inner Bulghar, wo Christen und Muhamedaner sind ; aber heutigen Tages ist weder von den Bulgharen, noch von den Chazaren etwas übrig geblieben ; weil die Russen alle über sie kamen (die sie vernichteten) ihnen diese sämmtlichen Länder entrissen, und sie in Besitz nahmen." Frähn l. c. p. 66.

„Imperator Basilius anno 1016. Constantinopolim (ab expeditione Bulgarica reversus Ianuario mense, classem in Chazariam mittit, duce Mongo, Andronici Ducae Lydi filio ; is adiuvante Sphengo, fratre Bladimeri, — regionem eam subegit, principe eius Georgio Tzulo in primo conflictu capto". Cedrenus Tom. II. p. 710.

„Quartus filiorum Io. Emanuelis Palaeologi, Constantinus regiones ad Pontum sitas, Chazariae finitimas sortitus est anno 1421." — Ducas p. 74—75.

„Patriarchatus Constantinopoleos Chazariam usque borealia climata cuncta complexus.“ Codin. in Notitia Episc. Graec. p. 364.

IX. A' Kazarok maradványai.

23. §. A' nemzetek hatalmokat, birtokaikat, lakhelyöket, nyelvöket, sőt nevöket is elveszthetik, de maradványaikat nem : a' Fejér Kunok ivadékai, minekutána a' görögöktől meghódittattak is, közös nevök alatt említtetnek.

„Scythia quae et Apachtaria, alias Turcia dicitur, ab Ethele flumine ad montem Imaum, et ultra usque Zeriam pertinet. Scythiam hanc quatuor et quadraginta gentes incolunt. Sogii (Sogdii), Thucarii, Hephtalitae, aliaque praeterea nomina barbara. Sogii sunt opulenti, artifices ac mercatores, atque inter Turcestaniam et Asiam habitant.“ Moses Chorenen. l. c. p. 305.

24. §. Az éjszaknapkeleti Kazarok nemzedékei a' Caspiumi tenger tulsó és innenső partjain elszélesztve maradtak fenn, és még tizenhatodik században is délszakon feltaláltattak.

„Der Chazaren Nahrung besteht hauptsächlich in Reis und Fischen, — ihre Kleidung in vollständigen Kurtaks (Dolmán). — Im Jahre 698—699. aber wurden sie von den Russen rein ausgeplündert, und zogen unverzüglich von da gegen Rum (Griechenland) und Spanien (Iberien).“ Jakut Geograph. Lexicon. Art. Kozar. Frähn l. c.

„Diejenigen, die sich durch Flucht von ihnen (Russen) retteten, halten sich in den benachbarten Gegenden auf, aus Liebe zur Nähe ihrer Länder, und in der Hoffnung mit Russen einen friedlichen Vertrag zu schliessen, und als ihre Unterthanen zurückkehren zu können.“ Frähn l. c. p. 66.

„Die Anwohner des Itil flüchteten sich theils auf eine Insel von Bab-el-abward (Derbent), wo sie sich in wehrhaften Zustand setzten, theils auf die Insel von Sijachuk (Schwarz Berg auf der östlichen Küste des Kaspischen Meeres) wo sie in steter Furcht lebten.“ Idem p. 65.

„Quosdam Chazaros hodie etiam super Astrabad, orientale litus maris Caspii accolere Angli Scriptores memorant: Jonas Hanvay, in opere cui titulus: Geschichte der englischen Handlung durch Russland über die caspische See, nach Persien, Tatarey u. s. w.“ 1769. P. I. Cap. 30. pag. 138.

25. §. A' napnyugoti Kazarok közül már 889-dik évben a' Kabarok elszakasztván magokat, Atel-közben a' Magyarokkal egyesültek; utóbb meg más hét nemzetség egyesült velök és Pannonia-Daciában telepedtek le; lakhelyeiket a' Kaza, Kazar, Kozard, Kazarvár, Varasd vármegyében 's Erdélyben Közép-Szolnokban 'st.eff. faluk fentartják. A' Kazarokat mint honosiakat nyilván említi a' II. Béla király jegyzője is: „Terram a fluvio Marus, usque fluvium Zomus habitarent gentes, quae dicuntur Cozar.“ Cap. XI. — Részint Krimeában megmaradtak, és a' kozákokkal oroszok ellen harczoltak; maradékaikat ugyan ott föllelte Turkolyi Sámuel hazánkfia 1723., némellyek meg a' Kokas hegy zugaiba vonultak. Frähn p. 615.

„Cabari a Chazarorum gente descendunt. Facta autem inter ipsos secessione, belloque orto civili, — Chazari vicerunt, victi, pars occisi sunt, pars fugientes ad Turcos in Atelkuzu se contulerunt; iisque adiuncti Chazarorum linguam ipsos docuerunt; habentque etiam hodie eandem dialectum; aliaque item Turcorum lingua utuntur. Post id vero tempus (889) septem aliae gentes, similiter a Chazaris desciverunt, et ad Turcos concesserunt. Prima a Chazaris avulsa haec Cabarorum gens est, quam dixi; secunda: Nece; tertia: Megere; quarta: Curtugermati; quinta: Tariani; sexta: Genach; septima: Care, octava Case; atque sic connexi inter se Cabari cum Turcis Atelkuzu terram incoluerunt.“ Const. Porphyr. de Adm. Imp. Cap. 39. 40.

Anno 1023. „Mitislaus, frater, Jaroslai Ducis, ope Chazarorum et Cozakorum magnum Ducem Jaroslaum aggreditur.“ Coll. rer. Russ. Tomo I. p. 76.

„Turkolyus in sua Epistola testatur: Inter Tartaros Crimenses, nunc in Crimaea sub Chami Tartarici protectione septem Hungarici pagi deprehenduntur, in quibus floret hactenus lingua Hungarica. Fueram ego ipse in pagis illis; talis autem regio extra hanc nullibi est sane gentium.“ Apud Pray Dissert. p. 65.

X. A' Kazar nyelv.

26. §. Hogy a' Kazarok kun, a' magyarokéval rokon nyelven beszélének, történeteikből, mellyeket eddig fejtegettem, alkalmasint kitünik; mivel velök egyik másik szomszédságokban is közvetlenül közösködtek; fennmaradott szavaik: Busir, Ziebel, Papatzi, Tudun, Tár-

kán, Pech, Izul 's nemzetségi neveik : Kabar, Nece, Megyere, Curtugarmati, Tarjáni, Genach, Kare valóban rokonul hangzanak. Sarkel pedig kun nemzetségi nyelven, tesz Fejér helyet. Az irók tanusítják, hogy a' Kazarok és bolgárok egy nyelvüek voltak ; ezek pedig velünk nyelvrokonok nyilván eredetileg : „Les Boulgares parlent la même langue que les Kazares." Ibn Haykal. D' Ohsson p. 79. Tagadják ellenben, hogy török nyelvüek voltanak : „Istarchi sagt : Dass die schwarzen und weissen Chazaren durchaus von den Türken und Persern in der Sprache abweichen. Ihre natürlichen Gesichtszüge gleichen auch nicht denen der Türken." Cassel l. c. p. 108. Főkép pedig azért : mert Turkolyi, néhány század óta is a' hét krimeeai helységbeliek nyelvét megértette : ennek tehát nem csak szavaira, hanem név- és ige-hajlitására, szó-ragasztására és kötésére nézve is rokonnak kellett lenni : azt pedig nem mondhatni, hogy azok magyar-maradékok ; mert ott őseink nem laktak soha, azt sem, hogy magyar szállitványok : mert oda költözködésök hihetetlen.

„Wort-Aehnlichkeiten lassen sich in den verschiedensten Sprachen und auch in grossen Entfernungen in Menge auffinden, aber sie klären nicht auf in der Kunde der Völker; anders verhält es sich mit der Stamm-Verwandtschaft : diese findet statt, wenn in den Sprachen der Völker sich eine Gleichförmigkeit ergiebt; eine bedeutende Menge Wörter bei übereinstimmendem Laute und gleicher Bedeutung, auch im grammatikalischen Baue der Sprache unverkennbare Aehnlichkeit auffinden lassen." Klaproth : Asia poly-

glotta p. 40. Sajnálom, hogy itt a' Kazarok testalkotmányáról és termetökről a' nemzetiség bélyegéről, a' hagyományok szűkében csak annyit se mondhatok, mint a' nyelvökről ; de sejdítem, hogy azokéval egyenlők voltak, azaz kisebbszerü termetüek, és zömökök, kikhez nyelvökre 's szokásaikra nézve hasonlítottak.

„Lingua Bulgarorum similis est linguae Chazarorum ; Burtasi autem alia utuntur lingua. Similiter Russorum lingua a lingua Chazarorum differt." The Oriental Geography of Ibn Haukal p. 190. Frähn de Chazaris Excerpta pag. 27.— „Lingua Chazarorum a Turcica et Persica differt ; nec ullius populi lingua aliquid commune cum ea habet." Ibn Fosslan. — Frähn l. c. p. 15. — „Illorum (Chazarorum) lingua est similis linguae T u r c a r u m ; nec alterius alicuius populi lingua aliquid commune cum ea habet". Ibn Haukal p. 186. Itt a' X-dik században élt szerző a' magyarokat értette, kik akkor széltében Turkusoknak neveztettek. Hogy volt legyen az e r e d e t i Bulgár nyelv a' Hunnal hasonló, tudni való onnét : mert mind a' Bulen Philer, mind a' Hün és Magyar nép Syro-Chaldiai (Pontusi) volt, hol Magog' nyelve közkeletben, csupán szójárásban különböző volt. Lásd Bévezetés a' Magy. Hist. 46. lapon.

XI. A' Kazarok eredete.

27. §. Ezekből a' Kazarok Kun eredete kinyilványul eléggé ; mivel először olly helyen tünnek ki, melly bizonyosan a' Kunok fészke volt : igy a' K a t z i r o k a' Caspiumi tenger napnyugoti torkolatjánál, hol lelte őket

először Dionysius Periergetes és Ptolomaeus, a' Kazarok pedig ugyan azon tenger délszaki partján, hová Plinius helyhezteti a' napkeletieket. 'S igy a' Kazarok, Katzirok, csak mint tengermellékiek különböztek egyéb Hunoktól, mint a' Csalló-köziek és Rába-mellékiek a' magyaroktól. A' legjelesebb irók a' Kazarokat Hunoknak vallják: mint Mirkond szomszéd persa; Elmacin arab; Choreni Mózses örmény, és Theophanes, görög historikusok; Zonaras pedig Hungarok vagyis Hunugoroknak. Az arab irók tanuságai szerint: a' kazar nyelv a' bulgárral egyenlő, a' Török és Persától pedig különböző volt. — A' bulgár nyelv pedig a' kunnal és magyarral rokon volt; a' nyelv-egyezés pedig azon eredetüségnek bélyege. Ide járul az is, hogy mivel Turkolyi Sámuel hazánkfia századok óta is, Krimaeai maradványaikkal magyarul beszélt, 's ezen nyelvet ők az odaszakadt magyaroktól nem vehették, szükségkép őseiktől a' Kazaroktól, mint Hun-eredetüektől öröklötték. Innét van az is, hogy mint a' Kunok nyelvökre a' Magyarokkal összeolvadtak.

Hogy a' Katzirok honában a' Caspiumi tenger innenső torkolatjánál Hunok laktak, bizonyitja: Dionysius Periergetes: „Primi sunt Scythae quicunque Cronium prope mare maritimam accolunt, ad ostium Caspii maris, deinde Huni" v. 730. Ptolomaeus: Inter Bastarnas et Roloxanos sunt Chuni L. VIII. cap. I.

A' Kazarok honában a' Caspiumi tenger déli partjánál: Plinius: „Ab Attocaris sunt gentes, Hunni et Thocari, et

iam Indorum Casiri, introrsus ad Scythas versi." Lib. IV. Cap. XXVII. Jornandes : „Scythia ad sinistram partem reflexa, post mare Caspium in extremis Asiae partibus, ab Oceano Euroboreo vergens ad Hunnos, Albanos et Seres usque digreditur." De reb. Get. Cap. VI.

Hogy Mirkond és Choreni Mózses a' Kazarokat Hunnoknak vallják, lásd feljebb. Theophanes a' Kazarokat nyilván Hunoknak nevezi : „Chazares a Justino Imperatore adversus Cabadem evocati, Hunni." Ad annum 511. Zonaras : Hunugari — Chazares. Libro III.

„Septem pagi, quorum incolae in Crimaea lingua Hungarica utuntur, quoniam incredibile non est colonias ex Hungaria illuc deductas esse, nec quidquam causae verisimilis afferri possit, cur in tam longinquas plagas populares nostri concederent, externoque iugo se sponte subderent; proximum vero est, Chazarorum reliquias, qui imminuta ut dixi, potentia, Tartarorum Imperium pati cogebantur. — Occasionem vero traducendae ad Chazaros fidei praebuere Cumanorum in Moldavia reliquiae, apud quos viri religiosi Hungari desudarunt. Quae res non modo Cumanos Chazaris iunctos sanguine, sed etiam Chazaros Hungaris cognatos ostendit." Pray Dissertat. p. 65.

Tudom, hogy a' Kazarok királyának levelében a' Korzar mint Togarma hetedik fia fordul elö illy renddel : 1) Ugor. 2) Densu. 3) Abar. 4) Aghovan vagy Alban. 5) Basil. 6) Tarniac. 7) Kozar. De a' Kazaroknak Togarmától származtatása olly önkényü, millyen a' honi hagyományok szükében szokott lenni; millyenek ezek : Auentinus mond : „Alemanni, cognomento Herculis, quatuor filios fuisse ferunt : Noricum, s. l. Hunnum, Helvetium et Bo-

ium natu minimum". Hist. Boicae Lib. I. pag. 45. Fredegár is : „Residua pars Francorum, quae super littore Danubii remanserat, electum a se Turcot nomine Regem per quem vocati sunt Turchi, et Francionem, ab hoc alii vocati sunt Franci, etc. Gregorii opera edit." Ruinart. p. 706. Ki ezekből a' Hunoknak Aleman Herculestől, a' Turcusoknak Turcottól, Francziáknak a' Franciótól származásokat elhiheti, higye el bár a' Kazaroknak, Avaroknak 'stb. Togarmától származásokat is, szabadlom. — Ott csak azon népek neveztetnek meg, mellyek egykor a' Kazar királyság alatt voltanak.

XII. A' Kazarok a' tu-ki-evi törököktől nem eredtek.

28. §. Szükség végre azon okokat is vizsgálóra vonnunk, mellyekre nézve mások a' Kazarokat, az éjszakkeleti tu-ki-evi, terk, vagy törököktől származtatják: mivel 1) a' tu-ki-evi-terekek az Ektag=Altay=Aranyhegyi havasok egyik sisak (Helm, Terk) forma csúcsánál, és a' Kazarok a' Caspiumi tenger délszaki mellékén, ugyanazon időben tüntek fel. 2) A' persák és görögök a' Kazarokat terkeknek, turkoknak nevezik. 3) A' Kazarok Kokan=Khagan=Kham, Sarkel=Svirkiel, Tudon, Papatzi, Tárkán neveik, török szók. 4) Jelesb szokásaikat, beligazgatásokat, 'st.eff. a' Chinaiaktól csak a' törökök által szerezhették.

„Die eigentlichen Chazaren waren, nach den ausdrücklichen Zeugnissen der verschiedensten Schriftsteller, Tür-

ken (Ibn Haukal); was über dies aus ihrer ganzen Geschichte, aus den Benennungen ihrer Fürsten, und anderer Wörter, so wie aus der Regierungsweise des Volkes, deutlich genug hervorgeht (Frähn p. 393. D'Ohson p. 156.) Den Chazaren gehorchten aber viele Völker anderen Stammes, welche dann ehemals Chazaren genannt wurden, daher die widersprechenden Angaben über dieses Volk, über seine Sprache und körperliche Beschaffenheit.“ (Ibn Haukal). Neumann l. c. p. 105.

29. §. A' tu-ki-evi, terk, török nemzet mesés eredetére itt kiterjednem, szükségtelen; megvilágositák azt a' legjelesebb tudósok: Klaproth, Humboldt, Hammer-Purgstall, 's mások; hogy Herodot Turkjai a' terekeket nem illeti, megismeré maga Neumann l. c. p. 99. Csak állitási okait fogom fel: 1) Hogy a' terkek azon időben és helyen tüntek volna fel a' Kazarokkal: valótlan, mert: a' Kazarok Persia napkeleti határánál már a' második században Kr. sz. előtt tusakodtak a' persákkal; egy része a' harmadiknak elején a' Caspiumi tenger felső torkolatjához vergődött, másika pedig délszaki partján maradva csatázott a' hatalmas Persák ellen; §§. 13. 14. A' felső Caspiumiak Attila Hunok királya alatt meghódíttattak ugyan 448-ik évben, de megszabaditván magokat 456-ban ott uralkodtak 631-ig; az araboktól kinyomatván, Európában messzeterjedt birodalmat szerzettek magoknak 636. év tájban; §. 16. Az alsó Caspiumiak vitézkedtek a' Persák ellen 563-dik évig, a' szolgaságtól menekülendők a' Caspiumi tenger torkolatja és az Ural hegység

közé vonultak, és szabadon uralkodtak 893-ik évig §. 14. A' terkek ellenben Mongolországból kinyomatván, Elmacin persa iró szerint, Turfanban, a' Sisak hegynél a' negyedik század közepén telepedtek le ; első Persiára rohanások történt 430-ban; a' Fejér Hunokat, Kazarokkal együtt, Disabul Kámjok alatt 568-ik év tájban hóditották meg, 's Mauritius császár alatt 599-ben Ugori birodalmokat is elfoglalták; de az araboktól 638-ban hatalmok megtöretvén, az Oxus vizén tul csak 893-ik évb. hatottak, a' Kazarokat is meghóditván, — mindezekre nézve tehát, különb időben 's helyeken tünvén fel, a' terekek a' kazarokkal ugyanazonok nem lehetnek.

„In Ferdusi, Regierung des Lorasp, wie in der Chronik des Waktang (Klaproth, Reisen in den Kaukasus II. 64. 86.) wird der Name der Chazaren bis in die mythischen Zeiten hinaufgerückt." Neumann l. c. p. 100. — Plinius Casirait lásd fölebb.

„Viele Scythen innerhalb der Ufer des caspischen Meeres, und der Bergschluchten des Kaukasus haben sich gegen Süden gezogen, von wo aus sie in die Alpenschaften Iberiens und Armeniens Einfälle machten, und in dem Beginne des dritten Jahrhunderts unter mancherlei Namen, vorzüglich aber unter dem der Kasir, und Chaser, auftreten." Moses Choren. II. 65. Tschamtschean Geschichte Armeniens (in arabischer Sprache) Venedig 1835. I. 412. mit der gleichen Schriftart, bezeugen, dass Moses das Volk der Kazaren im Auge hatte." Neumann l. c. p. 99.

„Anno 448. Gens Akatzirorum est Scythica, quae in potestatem Atilae hac de causa venit : in eam gentem plu-

res per tribus et generationes imperium exercebant, quos Imperator Theodosius, firmata inter eos concordia ab Atilae societate ad colendam cum Romanis pacem et societatem muneribus traduxerat, qui ea munera attulerat, pro cuiusque gentis merito ac gradu minime distribuerat. — Curidachus enim secundo loco acceperat, qui regum antiquior, primus accipere debuerat. Ille tamquam contemptus, et sibi debitis praemiis frustratus, Atilam ad Correges in Judicium vocavit; qui nihil moratus magno exercitu emisso, regum alios sustulit, alios ad deditionem compulit. — Curidachus regnum, suaque omnia salva sibi et integra conservavit et reliqua omnia Katzirorum regio in ius, ditionemque Atilae concessit. Ei genti cum Seniorem ex filiis regem Atila constituere decrevisset, ad hanc rem conficiendam Onegesium miserat.“ Priscus l. c. p. 55.

„Quando innotuerint et ex Turfan irruerint in Persiam Turcae, variant Scriptores, quibusdam migrationis initia ad medium seculi VI. figentibus; si tamen Elmacino fides habenda est, ad medium seculi quinti dum Hunni (Chazari) late dominati sunt; Turci inclaruerunt; medio vero Seculo V. in Persiam irruperunt. Narrat enim pag. 270—271 Bahramum Ghurum — Jazdegerdis filium ac Persarum Regem a Turcorum Chagano bello petitum. Eum, scribit, Chagan maior Turcorum Rex oppugnavit cum exercitu XXV. Miriadum; sed concubia nocte agressus, victus, interceptusque est; Turci vero cognoscentes quid accidisset Chagano, in extremas regionis suae angulos se receperunt.“ Eadem fere Patricides scribit; additque Arcadium Imperatorem Jazdegerdi tutelam imperii detulisse; obiit. Arcadius CCCCVIII; cui aliquamdiu superstes fuit; itaque prima Turcorum in Persiam irruptio commodum ad annum

Christi CCCCXXX, aut pauxillum serius figenda ; habemus igitur epocham primae Turcorum in Persiam irruptionis." Idem Elmacinus scribit : Turcos ditiones suas a Turphan versus occasum ad mare Caspium protulisse ; qui non alii a Chazaris fuere." Pray Diss. pag. 60. De ha a turkusok a' Chazarokkal azon egy nemzet voltak, ugy magok magokat hóditották volna meg.

30. §. A' persa, görög 's több más irók a' Kazarokat ugyan törököknek, turkusoknak nevezik, minekutána czektől meghódíttattak, ollyformán, mint alánoknak, gothoknak, oroszoknak mindazon népeket, mellyeket ezek legyőztek ; de néha tulajdon Chazar nevöket is jelentik, 's a' turkusok magokat Kazaroknak, se ezek turkusoknak soha nem mondották ; közös nevök volt tehát a' turkus mind azon népeknek, mellyek egykor turkus hatalom alá estek ; de ebből nem következik, hogy velök egy eredetüek is voltanak ; valamint nem következik, hogy az alánok, gothok'stb. alattvalói mindazon egy eredetüek voltak volna.

„Persae Hunnos, Turcis subditos, per convitium, Turcos appellarunt." Simocatta apud Eustatium Nota ad Periergetis versum 730.

„Scythia ab Ethele flumine ad montem Imaum protensa, quae et Apactaria, sive Turcia dicitur." Moses Choren. l. c. p. 305.

„Bocolabra cum septem sociis, fugit ad antiquam gentem, a qua orti erant, Hunni ea sunt, habitantes orientem, ubi vicina est Persis, quos Turcos iam nominari pluribus constat." Theophil. Simocatta l. c. pag. 177.

„Ephtalanus, Ephtalitarum Rex, a quo universum genus Hunnorum Alborum vocatum est, Perozen et Persas depulit, et rerum potiti sunt Ephtalitae. Hos paullo post Turci pepulerunt Anno 476.“ Theophanes Byzant. p. 78.

„Heraclius Imperator Turcos orientales, quos Chazaros vocant, in belli societatem allexit. Porro Chazari in Persidem irrumpunt.“ Theophanes pag. 263.

„Alani paulatim nationes conterminas celebritate victoriarum attritas, ad gentilitatem sui vocabuli traxerunt, ut Persae. Partiti per utramque mundi plagam, quorum diversas gentes nunc recensere non refert, licet diremti, omnes Alani cognominantur.“ Ammian Marcell. Lib. XXXI. III.

31. §. Ha megengedjük is, hogy a' Kazarok néhány török, vagyis inkább tatár, arab szókkal éltek ; de ebből az ő azon eredetüségök nem következik : nincs nyelv, mellyben másikával közös néhány szó, az egy eredetiből fen nem maradott volna ; az ugyanazon eredetüség bélyege nem a' közös szók száma, hanem az ő egyenlő alakulások ; mellynek a' Turkus és Chazar-Hun nyelvben semmi nyoma ; sőt Porphyrogenitus tudósitása szerint őseleink nyelvétől csak szójárásilag különbözött ; ugyanazon eredetüségök tehát némelly közös szavaikra nézve se következik.

„Wer nur etwa 4 Sprachen versteht, den frappirt es, wenn er einen ihm bekannten Schall in einer neuen und 5-ten Sprache vorfindet ; verstände er 40 Sprachen, so würde er in allen 40 einen ähnlichen antreffen und das

Frappiren würde wegfallen, und der Kitzel zu etymologisiren sich legen." Schlötzer l. c. p. 108. ,,Die Aehnlichkeit der Wörter muss sichtbar, oder wenigstens ihre Veränderung analogisch sein." Idem.

Ibn Haukal bemerkt deutlich, dass die Sprache der Chazaren durchaus vom Türkischen und Persischen abweiche (D'Ohson, Les peuples des Caucase p. 33.) und aus Istachri sagt er, dass sie mit keinem anderen Idiom Aehnlichkeit habe. Ihre natürlichen Gesichtszüge gleichen auch nicht denen der Türken. Dann wiederholt er, dass die weissen Chazaren, nachdem er von den Schwarzen Chazaren schon gesprochen, durchaus von den Türken und Persern in der Sprache abweichen. Endlich sagt er, dass die Sprache der Bulgaren allein der der Chazaren gleiche (Das Buch der Länder von Ebn Ishak el Farsi el Istachri. Uebersetzt von Mordemann, Hamburg 1845. p. 104) Den Bulgaren, die keine Slaven gewesen, wird auch von den Byzantinern ein hunnisch-ungrischer Ursprung zugeschrieben; Nicephorus nennt die Bulgaren ausdrücklich φμω'κείλου mit den Cuturguren (de rebus post Mauritium gestis edit. Bonn. p. 38. Conf. Frähn l. c.) Dieses wird am deutlichsten bestätigt durch den Brief des Chazaren Königs, wo unter den Stammgenossen der Chazaren Bulgaren und sonst nur hunnisch-ungrische Völker gezählt werden, während die bekannten türkischen Nationen vermisst sind. Die älteren Byzantiner, die doch, wie Priscus Hunnen aus eigener Anschauung kannten, nennen die Akatziren Hunnen." Cassel l. c. p. 108—109. Tudniillik: a' régi Phileres, Bileres, Buleres, Bulgar nemzetség is a' Hunokkal, Magyarokkal, Vasokkal (Baskard, Byssen) Leuco-Syriából származtak, hol a' Magog-Scytha nyelv közös volt. Az utóbbi Bolgárok Európában ugyan tót, az ázsiaiak a' Baskirokkal

és Megyerekkel együtt Tatár nyelvvel cserélték föl az eredetiöket. Lásd Aborigines l. c.

„Chabari a Chazarorum gente descendunt ; — facta autem inter eos secessione fugientes ad Turcas (Magyaros) se contulerunt, ibique sedes posuerunt ; contracta autem mutua amicitia, Chabari Chazarorum linguam eos docuerunt, habentque etiam hodie eandem dialectum; alia quoque item Turcorum lingua utuntur." Const. Porphyr. de Adm. Imp. Cap. XXXIX.

32. §. Az épen valótlan, hogy a' Kazarok polgárisodásokat, jelesb szokásaikat, belső dolgaik törvényes igazgatását másoktól mint a' Chinaiaktól a' törökök által nem vehették ; és igy ezekkel ugyan azonok voltanak volna : mivel mindezeket közelebbről a' Fejér Hunoktól is vehették ; kiknek országlások, mint békességes, rendtartó, és törvényes volt napkeleten ; erkölcsi, vallási szokásaik pedig ellenkeztek a' törökökéivel ; ezekkel tehát ugyanazon nemzet nem lehetnek.

„Nec vero vagantur Ephtalitae, palanturve coeterorum more Hunnorum, sed fixas iam inde antiquitus, in regione benigna sedes retinent ; ita quidem, ut nunquam nisi una cum Medis in Romanam ditionem irruperint. Ex Hunnis hi solum corpore candido, vultus habent minime deformes. — Regibus parent, ac sub politicis legibus inter se ac cum vicinis ex aequo et bono contrahunt ; nec minori sane laude quam Romanae et aliae nationes." Procop. de bello Persico. Lib. I. cap. 3.

Ellenben : „Die Sitten und Einrichtungen des neuen türkischen Reichs sind im Wesentlichen von denen der

Hunnen und Topo (Tataren) nicht verschieden ; auch die Türken waren der Jagd- und Viehzucht ergeben ; gefielen sich in Krieg und Raubzügen, und standen in allen andern Beziehungen auf derselben Stufe der Cultur oder Barbarei." Neumann l. c. p. 87—8.

33. §. Ezek látszatnak nekem annak bizonyitására szolgálni, hogy a' Kazar és a' tu-ki-evi, terk, turkus azon egy nemzet nem volt ; hanem a' Kazarok a' napkeleti hunoktól eredtenek, a' felhozott kútfők és hiteles tanuságok szerint. Tudós Neumann ellenmondásait, önnön szavaival, előterjesztettem, 's hibáit kitüntetni igyekeztem ; a' Magyarok neve 's nemzetisége iránti csalatkozásait felfedeztem ezen munkámban : Bevezetés a' Magyarországi históriába ; hogy a' chinai Hy-on-gnu a' Hunokkal vagy Kunokkal ugyanazon nemzet nem volt, ebben is vitatásainak fogyatkozásait kimutatni töreked-tem ezen munkámban : A' Kunok eredetéről értekezés. A' kétszeresen koszorúzott tudóssal semmi dolgom több-bé. Az én jutalmam lesz, ha a' jövendő kor elismerendi hogy hazafiui kötelességemnek eleget tettem.

HIBÁK.

10.	lap.	1) jegyz.	olvasd :	Cedrenus
—	—	3) —	—	Encyclopaedie
—	—	5) —	—	Seldschuken
11.	—	6) —	—	Geticis
12.	—	6. sor.	—	verunstalten
—	—	4. §. 2. sor.	—	tömkelegébe
—	—	20. sor.	—	Ugrische
—	—	27. —	—	Chazaris
13.	—	7. —	—	Ujgur
—	—	8. —	—	Altay
—	—	jegyz. 4.	—	Kruse Atlas p. 9.
—	—	— 8.	—	Thore
—	—	— 10.	—	überwältigen sie
—	—	— 18.	—	Petschenegen
14.	—	— 1. sor.	—	aus
—	—	6. §. 3. s.	—	in Annales
15.	—	5. sor.	—	aus irrigen
16.	—	a' jegyz. végén	—	maximus
33.	—	7. sor.	—	Mazari hely. Chazari
—	—	19. —	—	Bosphori
39.	—	alulról 3. s.	—	convivas
40.	—	3. sor.	—	de bello pers
—	—	20. —	—	Staat
46.	—	al. 5. s.	—	Izulo
47.	—	2. jegyz. végsor.	—	Ariam

UTL AT DOWNSVIEW
D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
39 11 11 24 05 016 2